

Серед можливих джерел успішної повоєнної відбудови економіки України, що можуть одночасно забезпечити ефекти міжгалузевих зв'язків і мінімізувати зовнішні впливи, слід виділити: відхід від довоєнної сировинно-аграрної, імпортозалежної економіки та забезпечення її відновлення після війни на фундаменті сучасних досягнень науки, технологій і нового технологічного укладу, розвиток високотехнологічних видів економічної діяльності, передусім у секторі ВПК, збереження людського капіталу шляхом кардинальної зміни державної політики, його формування, використання та державне регулювання процесу створення достатньої кількості робочих місць, значне вливання фінансових ресурсів та їх ефективне використання; створення умов для інвестування у сільське господарство, зокрема у будівництво будівель та споруд сільськогосподарського призначення, формування сучасної виробничої інфраструктури АПК (як засвідчує динаміка сільського господарства в останні роки, віддача від таких інвестицій є достатньо швидкою, а попит – стійким); реалізацію інвестиційного потенціалу наявних фінансових ресурсів у відновлення та розбудову зруйнованої інфраструктури та логістики, будівництво житла, модернізацію ЖКГ, реалізацію проєктів відновлення та модернізації промисловості (передусім машинобудування та металургійних виробництв у напрямі зменшення споживання енергетичних ресурсів загалом і природного газу зокрема).

У відновленні економіки України постає завдання залучення значних обсягів інвестицій для розвитку практично всіх видів діяльності, фінансової допомоги, кредитів, інституційної підтримки управління фінансами в інтересах України. Проте вагому перешкоду для необхідного фінансового та інвестиційного забезпечення післявоєнної відбудови України становлять масштаби корупції майже в усіх сферах бюрократичної системи України. Якщо зусилля влади, спрямовані на усунення корупційних ризиків, які виникають під час війни, не будуть ефективними, це створить великий ризик для залучення необхідних інвестиційних ресурсів для повоєнної відбудови та подальшого розвитку української економіки, її європейської інтеграції, впровадження міжнародних практик та стандартів.

Здійснені сценарні макроекономічні оцінки засвідчують, що: досягнення норми ВНОК рівня 30–35% ВВП, дотримання помірної інфляції та умов макроекономічної стабільності може забезпечити прискорені темпи відновлення економіки України на рівні 7,4–8,2% у середньому за період 2026–2030 рр. та, відповідно, 5,8–7,5% у 2031–2035 рр.

Останніми роками в умовах карантинних обмежень унаслідок пандемії, викликаної COVID-19, та повномасштабної війни, розв'язаної РФ проти України, нового характеру набувають як людський капітал, так і його місце в забезпеченні економічного розвитку. Основна характеристика сьогодення та майбутнього – невизначеність. У Доповіді ПРООН «Про людський розвиток 2021/2022» констатується, що «світ змінюється докорінно і шляху назад немає». Нові реалії життя на планеті, новий світовий порядок, нові взаємовідносини між країнами та людьми наразі лише встановлюються, і можна лише висувати припущення, якими саме вони будуть. Разом із тим високоюмовірно, що саме людський капітал і в перехідному періоді, і в новому світоустрої залишиться провідним фактором розвитку і прогресу, визначальним чинником встановлення нових взаємовідносин у світі і скоріш за все його вплив навіть посилиться. При цьому як засоби формування, так і принципи/форми/цілі/ефективність використання людського капіталу можуть суттєво змінитися порівняно з тими, що існували до моменту настання світової пандемії, викликаної COVID-19, та воєнної агресії РФ в Україні, що дедалі кардинальніше позначається на поведінці та взаємовідносинах більшості країн світу.

В умовах війни та повоєнного відновлення в Україні спостерігається суттєва зміна характеру людського капіталу як фактора економічного зростання. При звичайному (мирному) розвитку людський капітал зазвичай розглядається як ендогенний чинник, формування та розвиток якого забезпечується через здійснення внутрішньої політики держави у сфері освіти, охорони здоров'я, доходів, соціального захисту населення тощо. Натомість в умовах війни в Україні та продовження пандемії, викликаної COVID-19, фактор людського капіталу набуває значних рис екзогенності, оскільки на його формування/збереження/розвиток визначальною мірою впливають екзогенні фактори, серед яких: повномасштабна воєнна агресія РФ проти України; фінансова допомога державі Україна та гуманітарна підтримка тимчасово переміщених осіб в Україні та за кордоном; очікувані зарубіжні інвестиції на повоєнне відновлення економіки України, зокрема на відновлення житла та об'єктів соціальної інфраструктури; продовження пандемії, викликаної COVID-19.

За допомогою економіко-математичних методів оцінено:

– вплив (рівень впливу) фактора людського капіталу на макроекономічну динаміку в Україні (динаміку реального ВВП), з урахуванням фактичної зміни тенденцій/взаємозв'язків у 2019–2021 рр., які враховують економічні наслідки пандемії, викликаної COVID-19;

– зміну реального ВВП за сценаріями, що враховують різні очікування щодо формування/розвитку/втрат людського капіталу внаслідок війни в Україні та нових реалій постковідного світу (на базі 2021 р.).

Результати сценарних розрахунків свідчать про досить значний позитивний вплив індексу людського розвитку на динаміку реального ВВП в Україні, що відповідає положенням теорії економічного зростання, підтверджує надважливе значення людського капіталу (рівня розвитку людського потенціалу) для забезпечення економічного зростання та обґрунтовує важливість провадження ефективної соціально-гуманітарної політики, спрямованої на його збереження та розвиток.

Україна переживає дуже складний період, який характеризується, з одного боку, невизначеністю соціально-економічної ситуації, зміни в якій можливі кожної миті внаслідок непередбачуваних і жахливих дій агресора, а з іншого боку – необхідністю реагувати на ці дії та забезпечувати життєздатність країни.

Необхідність забезпечення адекватного реагування на ризики високого ступеня невизначеності вимагає відповідного переформування видів соціальної та економічної політики, створення інституціонального супроводу державного менеджменту. Таке реформування має базуватися на визначенні тих завдань, які державний менеджмент має вирішувати як у короткостроковій перспективі (як відповідь на поточні виклики), так і у середньо- та довгостроковій перспективах (як відповідь на потребу забезпечити стійкість та сталий розвиток економіки). У цьому контексті особливої актуальності набуває сценарне оцінювання можливих траєкторій розвитку економіки. Проведене дослідження засвідчило, що драйверами повоєнного відновлення економіки України повинні стати такі види економічної діяльності, як аграрний сектор, промисловість, будівництво та торгівля.

Якщо у короткостроковій перспективі відновлення цих видів діяльності має забезпечити нагальні потреби населення та роботу критичної інфраструктури і до певної міри відповідатиме інерційному контекстному сценарію, то у середньостроковій перспективі їх відновлення має орієнтуватися на технологічну модернізацію економіки та інноваційний шлях її розвитку у контексті мегатрендів розвитку нашої цивілізації – тобто відповідатиме трансформаційному сценарію. При цьому завданням короткострокової перспективи є також підготовка до цього переходу, розроблення відповідних стратегій та проєктів, проведення необхідних реформ.

У питанні відновлення української економіки та реалізації інноваційно-активного сценарію розвитку в постковідний та повоєнний період, розглянуто такі чинники: лідерство, підприємництво, освіта, стимулювання внутрішнього попиту.

Лідери та керівники різних рівнів за визначенням повинні більше за інших працівників стимулювати інновації, необхідні для забезпечення економічного зростання країн, яке загальмувалося останніми роками через пандемію коронавірусу, і це особливо актуальне для України, якій потрібно відновлювати економіку не тільки після пандемічних втрат, а ще й у повоєнних умовах.

У стимулюванні інноваційного розвитку і, відповідно, відновленні економіки ключова роль належить керівникам-підприємцям, які, згідно з постулатами теорії менеджменту, є *творцями інновацій* та економічними лідерами, але в Україні їхня діяльність поки ускладнена регуляторними бар'єрами.

З огляду на міжнародний досвід ефективної підтримки та відбудови бізнесу у воєнний та повоєнний час, запропоновано: (а) *розширити доступ українських МСП до капіталу, зокрема шляхом*: отримання кредитної підтримки від міжнародних кредитних агентств і організацій; недержавних некомерційних організацій; (б) *розширити доступ МСП до програм навчальної та консультаційної підтримки, зокрема шляхом*: запуску програм розвитку навичок підприємництва, а також програм підтримки МСП.

Ступінь реалізації підприємницького потенціалу особистості серед інших умов значною мірою визначає її вмотивованість, на що позитивно впливає якість освіти, але не в сенсі нагромадження формальних знань, а, як доводить досвід найбільш інноваційних країн, в напрямках забезпечення достатньої свободи учнів/студентів у навчанні й цілеспрямованого впливу на формування цінностей підприємницько-новаторського світогляду.

Але українська освіта відстає від кращих закордонних зразків, передусім саме в аспектах практичної орієнтації, формування вмотивованості до генерації інновацій та підготовки до реалізації підприємницького потенціалу користувачів.

Забезпечення стимулювання споживчого попиту: заохочення українців подорожувати всередині країни. Серед можливих заходів заохочення: (1) впровадження туристичних ваучерів; (2) здешевлення вартості квитків на залізничні пасажирські перевезення. І в цьому напрямі вже зроблено певні кроки. Так, наприкінці 2020 р. АТ «Укрзалізниця» знизила вартість послуги попереднього бронювання квитків для туристичних груп, запровадила гнучку

систему знижок, знизила вартість квитків на 15% на місця у вагонах першого класу швидкісних поїздів класу «Інтерсіті»; (3) реклама внутрішнього туризму (гірськолижних курортів, національних парків, природних заповідників тощо); просування каналів в YouTube, які присвячені подорожам Україною.

Крім того, очікується, що майбутнє виживання туристичної галузі залежатиме і від створення в країнах туристичних союзів (як наприклад, Програма «Транстасманська туристична зона, вільна від COVID-19» між Новою Зеландією та Австралією).

Допомога малому бізнесу в урізноманітненні каналів продажу шляхом: послаблення регуляторних бар'єрів, які заважають участі традиційних роздрібних торговців в онлайн-продажах (наприклад, вимоги до оформлення дозвільних документів та ліцензій); стимулювання попиту на онлайн-ринку (зокрема шляхом підвищення рівня цифрової грамотності споживачів, захисту прав споживачів при купівлі через Інтернет, забезпечення надійної та ефективної роботи платіжних систем); забезпечення можливості віддаленої роботи без нанесення шкоди інформаційній безпеці. Серед іншого зазначене потребує реформування законодавства стосовно кібербезпеки.

Стимулювання інвестиційного попиту: розвиток велоінфраструктури у містах дедалі більше спонукатиме людей використовувати велосипеди, що означатиме менше можливостей для передачі та зараження коронавірусом у громадському транспорті; запровадження тимчасових інвестиційних стимулів, зокрема механізму бонусної амортизації. Причому для забезпечення дієвості цих тимчасових інвестиційних стимулів вони повинні мати цільовий характер та бути обмежені в часі²⁴⁶.

Застосування бонусної амортизації, як очікується, стимулюватиме інвестиційну активність компаній, які здійснюють щорічні капітальні вкладення для розвитку бізнесу. Зазначене підтверджується дослідженням²⁴⁷, де зазначено, що саме такі компанії, як правило, реагують на стимули в періоди економічної волатильності. Тоді як компанії, що не планували здійснювати капітальні вкладення, скоріш за все не реагуватимуть на запроваджені інвестиційні стимули в період економічної невизначеності; перенесення збитків, отриманих в попередні податкові періоди (tax loss carrybacks). Так, 14 вересня 2020 р. з метою збільшення надходжень до Державного бюджету в 2021 р. затверджено зміни до Податкового кодексу України щодо встановлення

²⁴⁶ Wen, Jean-François. (2020). Temporary Investment Incentives. Fiscal Affairs Department of the International Monetary Fund. 10 p.

²⁴⁷ Guceri, I., Albinowski, M. (2019). Investment Responses to Tax Policy Under Uncertainty. *CESifo Working Paper*, 7929. URL: <https://ssrn.com/abstract=3485478>

строку, протягом якого суб'єкти господарювання мають право переносити збитки минулих років (протягом п'яти років). Утім, для захисту бізнесу від наслідків коронакризи видається обґрунтованим зняти обмеження на перенесення збитків для малих та середніх підприємств, які не отримують державну підтримку через урядові програми; ухвалення Закону «Про засади державної підтримки нових інвестицій в Україну».

Стимулювання інноваційного розвитку в Україні: стимулювання підприємств до нарощення витрат на дослідження та розробки (зокрема шляхом надання податкових пільг, грантів (субсидій)); проведення реформ, спрямованих на залучення крупного і середнього бізнесу у сферу університетських ДіР; підвищення мобільності персоналу між університетами та підприємствами (залучення спеціалістів з бізнесу до дослідницької діяльності в університетах та можливість співробітників університету протягом кількох років попрацювати в реальному секторі економіки зі збереженням основного місця роботи (посади)); створення в Україні інституції, що опікуватиметься питаннями стимулювання інновацій через інтеграцію бізнесу, освіти та дослідницьких організацій.

За здійсненими оцінками та результатами узагальнення аналітичних експертних оцінок зроблено висновок, що за умови витрат на інновації в Україні у 2023 р. на рівні 0,3–0,4% від ВВП, інфляції на рівні від 12 до 25%, рівня безробіття у 9–10%, кількості населення 33–35 млн осіб, динаміка реального ВВП у 2023 р. перебуватиме в діапазоні від -1% р/р до +3% р/р. Збільшення витрат на інновації на 1% (за інших рівних умов) дозволить уповільнити падіння економіки (або прискорити зростання) на 0.05–0.1 в.п. Зазначене, серед іншого, підвищить імовірність реалізації в Україні інноваційно активного сценарію розвитку в постковідний та повоєнний період.

Зовнішньоторговельні чинники наразі є одними з основних для забезпечення макроекономічної динаміки в Україні. Причому їх значимість в період постковідної та поствоєнної відбудови економіки продовжуватиме залишатися високою. Чинниками, що впливають на світову торгівлю у період пандемії COVID-19, є зменшення обсягів виробництва, порушення глобальних ланцюгів доданої вартості, зростання торговельних витрат, різке падіння сфери послуг, падіння цін на сировинні товари.

Спад експорту товарів з України внаслідок агресії РФ, що викликала падіння виробництва продукції, втрати та вивезення виробленої продукції окупантами за межі України, порушення транспортно-логістичного потенціалу, може призвести до зменшення ВВП України на понад 10%. Найважливішими напрямками постковідного та повоєнного відновлення експортного потенціалу

України в середньостроковій перспективі є чотири ВЕД – сільське, лісове та рибне господарство; виробництво харчових продуктів; добування металевих руд; металургійне виробництво. У середньостроковій перспективі прогнозується також суттєва зміна структури експорту товарів за рахунок зростання обсягу експорту товарів з глибокою переробкою. Для відновлення місця України у глобальних ланцюгах створення доданої вартості та зростання обсягів експорту товарів вирішальну роль відіграє розвиток транзитного потенціалу і логістики.

Для України в середньостроковій перспективі роль постковідних ефектів багатократно нижча за вплив воєнної агресії РФ. Актуалізується проблема вироблення нової моделі участі України у світовій торгівлі товарами, що враховує як її природні конкурентні переваги у виробництві мінеральних продуктів, металів, продовольства та сільськогосподарської сировини, так і потребу в розширенні виробництва високотехнологічних товарів, затребуваних на ринках «постковідного» світу. «Постковідний» та «поствоєнний» варіант національного дослідницького проекту форсайт-дослідження «Економіка України – 2050» повинен бути інтегрованим у систему формування соціально-економічних пріоритетів відновлення та розбудови національної економіки.

«Ковідний» тиск та акт широкомасштабної воєнної агресії, на тлі величезних людських та економічних втрат, зумовили позитивну динаміку в розгортанні цифрових процесів в українському діджитал-просторі, які цілком відповідають Цілям цифрового десятиріччя Європи і Плану дій ЄС щодо цифрової освіти та виступатимуть драйверами сталого економічного розвитку України як у постковідному світовому просторі, так і в умовах євроінтеграції та у повоєнний період. Показовим результатом успішної імплементації процесів діджиталізації в Україні стало потрапляння міста Києва до числа фіналістів найпрестижнішої премії світу World Smart City Awards, якою відзначають інноваційні міста і проекти та «найрозумніші» міста світу.

Вивчення впливу варіантів політики розбудови національної економіки (податкові ініціативи, облікові ставки, державні інвестиції, кредити, подолання імпортозалежності тощо), а також оцінювання трансформаційних змін на основі високотехнологічної моделі розвитку економіки України можуть розглядатися як напрями майбутніх досліджень.